

Arja Ahlqvist

Tapaustutkimus ”Sauna Keski-Venäjän suomensukuisten muinaiskansojen asuinsijoilla”

Kysymys niin suomalaisen saunan kuin venäläisen banjankin alkuperästä on puhuttanut pitkään. Saunan alkuperä on usein katsottu lainatuksi. Mikäli saunan varhaiset juuret ovat lähtöisin Venäjän sydänmailta, ne eivät alunperin juonnu isovenäläisväestön parista, joka asettui alueelle vasta reilut tuhatkunta vuotta sitten, vaan heitä edeltäneiden suomensukuisten muinaiskansojen ikaikaisesta kieli- ja kulttuuriperinnöstä. Keski- ja Pohjois-Venäjän alueille saapuneiden slaavien onkin täytyntä omaksua saunakulttuuri näiden seutujen alkuperäisasukkailta. Saunaa vastaava banja esiintyy isovenäläisillä juuri keski- ja pohjoisvyöhykkeellä eli niillä seuduilla, joita suomalais-ugrilaiset kansat ovat perinteisesti asuttaneet. Pääpiirteissään on alueen saunaperinne yhä hyvin tuttua myös suomalaisen näkökulmasta.

Fallstudie ”Saunan (bastun) på områdena bosatta av de finskbesläktade urbefolkningarna i centrala Ryssland”

Frågan om såväl den finska saunans (hädanefter bastuns) som den ryska banjans ursprung har debatterats länge. Bastuns ursprung har ofta ansetts vara ett lån. Ifall bastuns rötter ligger i det ryssländska kärnlandet mynnar de inte ur den storryska befolkningens traditioner, som bosatte sig på området bara ett drygt tusental år sedan, utan ur det urgamla språk- och kulturarvet hos de finskbesläktade urbefolkningarna som företrädde dem. De slaver som anlände till de centrala och norra områdena i Ryssland måste alltså ha anammat bastukulturen från urbefolkningen i dessa trakter. Banjan, som motsvarar bastun, framträder inom den storryska populationen i särskilt det centrala och nordliga bältet, det vill säga de trakter som traditionellt bosatts av finsk-ugriska folk. Områdets bastutradition är i huvudsak ännu idag väldigt bekant även ur finländsk synvinkel.

Keski-Venäjälle, suomensukuisten muinaiskansojen asuinseuduille tekemilläni tutkimusmatkoilla olen kiinnittänyt paljonkin huomiota tiettyihin etnografisiin kokonaisuuksiin – sellaisiin kuten saunat ja riihet niihin liittyvine perinteineen. Ajatus kulttuurihistoriallis-kielitieteellisestä tapaustutkimuksesta ”Sauna Keski-Venäjän suomensukuisten muinaiskansojen asuinsijoilla” sai alkunsa Keski- ja Pohjois-Venäjän kuudesta *Saunino*-nimisestä kylästä, jotka ovat kahta lukuunottamatta sittemmin kadonneet. Kysymyksenasettelu kuu-

luu: onko mainittujen *Saunino*-oikonyymien nimikannassa nähtävissä itämerensuomen *sauna*-sanan vastine? Tutkimuksen pohjalta en näe yhtäkään syytä, miksei näin voisi olla. Visioni on syntynyt puolen tusinan *Saunino*-nimen pohjalta, mutta nimistöntutkimuksen näkökulmasta problematiikka on merkittävästi laajempi.

Erilaisiin saunoihin olen tutustunut ympäri laajan Keski-Venäjän, muun muassa aikakirjojen Merjan maalla, Jaroslavlin alueen eteläosissa ympäristöineen. Näillä seuduilla on

saunakulttuuri ikivanhaa, ja suuren Nero-järven taustan rantakylissä näki saunoja nykyistä useammin vielä 1990-luvun alussa. Aina 1960-luvulle saakka kerrotaan savusaunojen olleen täällä yleisesti käytössä. Yhä vielä saattaa nähdä saunoja, joissa on puinen savupiippu. Toisinaan saunan katolta voi törröttää kaksikin savupiippua – muuratus piipun lisäksi puinen savujohdin. Kyseessä on alun perin savusau-naksi rakennettu sauna, jossa on ollut savun-johto välikatolta ulos (kuvat 1 ja 2).

Saunatutkimustani varten sain Suomen Saunaseura ry:ltä matka-apurahan, jonka turvin oli tarkoitus selvittää niin kenttätyössä

Keski- ja Pohjois-Venäjällä kuin Venäjän valtion vanhojen asiakirjojen arkistosta Moskovassa tiedot *Saunino*-nimisistä kylistä, ja työstää tapaustutkimus aihepiiristä. Olosuhteiden pakosta viimeiseksi tutkimusmatkakseni kuitenkin jäi loppuvuodesta 2019 tekemäni matka, minkä jälkeen maailmantilanne muuttui ensin pandemian ja sittemmin sodan alkamisen myötä. Näin jäi suunniteltu teemamatka toteutumatta, ja Venäjän valtion vanhojen asiakirjojen arkistossa ehdin tehdä vain aihepiiriin liittyviä etukäteistiedusteluja. Aihetta olen nyt pyrkinyt selvittämään käsillä olevien tietojen varassa.¹

Kuva 1. Trjaslovon kylän takasaunat, Rostovin piirikunta, Jaroslavlin alue, 1990-luku (kuvannut A. Ahlqvist).

Kuva 2. Sulostin kirkonkylän saunarivistöä, Rostovin piirikunta, Jaroslavlin alue, 2014 (kuvannut A. Ahlqvist).

Sauninon saunat

Ajatus kulttuurihistoriallis-kielitieteellisestä tapaustutkimuksesta ”Sauna Keski-Venäjän suomensukuisten muinaiskansojen asuinsijoilla” sai alkunsa Keski- ja Pohjois-Venäjän kuudesta *Saunino*-nimisestä kylästä, jotka ovat kahta lukuunottamatta sittemmin kadonneet. Kylännimet sijoittuvat aikoinaan Venäjän sydänmaita asuttaneiden suomensukuisten kansojen maille, joskaan tässä yhteydessä en erittele näitä kyliä tarkemmin.

Erityisen mielenkiintoinen on Jaroslavl'n ujestin 1500-luvun maakirjoissa mainittu *Saunino*-niminen kylä (PMJU 71). Vuoden 2011 kevättälvellä kävin alustavasti selvittämässä historiallisen Sauninon tienoota nykyisen Jaroslavl'n alueen Uglič'in piirikunnassa. Maakirjatietoja nykykarttoihin vertaamalla oli mahdollista riittävän tarkasti määrittellä kylän sijaintipaikka, joskin nykyaikaan tultaessa on naapurikylistä jo moni muukin ehtinyt kadota tai kokenut nimenmuutoksen.

Aikoja sitten kadonnutta Sauninoa en siis löytänyt, mutta etsimäni ”Saunakylän” sijaan edessäni olikin yhtäkkiä kylällinen saunoja. Mitään vastaavaa en ollut aiemmilla matkoillani tavannut, vaikka vanhojen kylien pitkähköt saunarivistöt ovatkin tuttu näky muun muassa aikakirjojen Merjan maalla. Katoavan kylän rakennuksista näyttää monasti viimeisenä sinnittelevän juuri sauna, jonka kohtalona on lopulta lahota paikoilleen.

Uglič'in piirikunnan Ivancevon kylän kymmenet saunat on viehättävästi rakennettu runsaasti mutkittelleen *Svincóvka*-joen peräkkäisiin niemekkeisiin. Aiemmin kylän kaikilla taloilla oli jokivarressa oma saunansa, ja ainakin vielä 2000-luvun alussa saunoja laskettiin säilyneen alun kolmattakymmentä. Näkemistäni saunoista osa oli vanhahkoja mutta käytössä olevia, osa palaneita tai paikoilleen lahonneita, osa taas aivan uusia tai vasta rakenteilla olevia (kuvat 3 ja 4).

Muista samannimisistä kylistä ehdin omin silmin käydä katsomassa Vologdan alueen Šeksnan piirikunnan *Sauninon*, johon

poikkessin palatessani kotiin loppusyksyn 2018 kenttätymämatkaltani. Kuulun Sižman kirkonkylän likeisesta vaatimattomasta pikkukylästä ei löytynyt ristinsielua, kuten ei ihan lähiympäristöstäkään. Mielenkiintoinen oli kuitenkin ensinäkymä kylään ajettaessa: kaksi hirsisaunaa ottaa tulijan vastaan kylän paraatipaikalla, heti kylään tulevan ajotien alkupäässä (ks. kuva 5). Kyläpahasen vähäisten rakennusten joukosta löytyi vielä kolmaskin, vanhempi ja huonokuntoisempi sauna.

Nimeämismalli ”Saunakylä” on tuttu Suomestakin: Maanmittauslaitoksen tietojen mukaan maassamme on kolme *Saunakylä*-nimistä kylää tai kulmakuntaa (ks. MLKP). Virossa on jopa runsaammin *Saunakiula*-nimiä, joiden joukosta mielenkiintoa herättävät myös sellaiset variantit kuin *Saanakiula*, *Saanakiulla* (ks. KNAB).

Kysymyksenasettelu kuuluu: onko mainittujen *Saunino*-oikonyymien nimikannassa nähtävissä itämerensuomen *sauna*-sanan vastine? Tutkimuksen pohjalta en näe yhtäkään syytä, miksei näin voisi olla. Useissa itämerensuomalaisissa kielissä esiintyvällä *sauna*-sanalla katsotaan olevan vastine saamessa (ks. esim. SSA 3: 161; Álgu). Tutkimuskokonaisuuden näkökulmasta mielenkiintoa herättävät myös viron vastine *saun*, eteläviron *sann* ’sauna, mökki’, liivin *sõna* ja Salatsin liivin *sän* ’sauna’ (SSA 3: 161; ALFE 1: 168–169). Sanalle esitetty germaaninen lainaetymologia ei ole uskottava äänteelliseltä eikä semanttiseltakaan kannalta (vrt. esim. Álgu). Niin ikään Venäjän substraattiperäisten asutuspaikkojen nimien yhteydessä usein ehdotettu slaavilainen henkilönnimitausta on poissuljettu: ei ole nimeä, josta *Saunino* olisi johdettavissa.

Keski-Venäjän muinaisten suomensukuisten kansojen asuinalueella tavattava, itämerensuomalaiseen *sauna*-sanaan kytkettävissä oleva nimistö viittaa erittäin selkeästi sanan omaperäisyyteen. Suora itämerensuomalainen lainamahdollisuus voisi tulla kyseeseen lähinnä vain *Saunino*-nimen luoteisimpien tapaus-ten osalta. Keski-Venäjän Sauninot puolestaan ovat olleet syrjäseutujen kyliä, joiden nimistöllä on yleisesti ottaen vahvat paikalliset juuret.

Kuvat 3–4. Saunoja Svincovka-joen partaalla. Ivancevon kylä, Ugličin piirikunta, Jaroslavlın alue, 2011 (kuvannut A. Ahlqvist).

Kuva 5. Vologdan alueen Šeksnan piirikunnan Sauninon kylän sisäänajotien saunat, 2018 (kuvannut A. Ahlqvist).

Visioni on syntynyt puolen tusinan *Saunino*-nimen pohjalta, mutta nimistöntutkimuksen näkökulmasta problematiikka on merkittävästi laajempi. Keski-Venäjällä tavataan runsaan puoleisesti myös muita substraattipaikannimiä, joiden nimikannat näyttävät liittyvän suomen *sauna*-sanaan tai joihinkin muihin sen itämerensuomalaisten kielten vastineisiin. Kyseessä on muun muassa koko joukko pienvesien nimiä, joiden ensitavun diftongi edustuu lähinnä venäjän kielen ääntämykseen mukautuneena yksittäisvokaalina. Samaa kantaa oletettavasti edustavan kielenaineuksen osalta tulisi pyrkiä riittävän tarkasti punnitsemaan, mitkä kaikki nimivariantit varmuudella kuuluvat joukkoon, jolloin myös aineksen maantieteellinen levinneisyys selkiytyy.

Usein näiden tapausten suomalais-ugrilainen alkuperä paljastuu nimen ei-venäläisen perusosan tai johdinaineuksen myötä sekä toisinaan vaikkapa venäläisen käännöslainan pohjalta. Tässä yhteydessä on mahdollista viitata vain muutamaan tapaukseen, kuten Vladimirin alueen koilliskolkassa sijaitsevaan *Sánhra/ Sánharal Sánhar/ Sánahar* -nimiseen järveen, jonka perusosa *-(V)hra* variantteineen edustaa paikallista *järvi*-sanan vastinetta (ks. Ahlqvist 2012: 281, 300). Tähän erämaajärveen on nyt käytännössä mahdollista tutustua vain valokuvien perusteella, joita verkosta löytyy kymmenittäin. Valistuneen arvauksen pohjalta saattaa hyvinkin uskoa, että Sanharan rannalle olisivat metsästäjät ja kalastajat voineet jo ammoin rakentaa eräsaunan (ks. myös jäljempänä). Hieman ylempänä Kljazman juoksulla, Ivanovon alueen Mordovskojojen kylässä, tavataan yksi nimianalogioista, järvi nimeltään *Bánnoje ózero* (< ven. *bánja* 'sauna'). Suomes-takin ovat tuttuja *Saunajärvi*-nimiset järvet tai lammet (ks. MLKP). Kielentutkija Alpo Räsäsän mukaan Kuhmon *Saunajärvi*-nimi liittyy juuri eränkäyntiin: järven rannalla on mahdollisesti ollut kalasauna ennen rantojen asuttamista (SPK 405).

Vastaavan nimeämismallin olemassaolosta Rjazanin alueella kertoo *San-/ Sanskoje* -niminen järvi, jonka lähistöllä puolestaan

esiintyy *Banovoje*-järvi (ks. GBO 128). Tämän seudun vanhempi nimiympäristö viittaa vahvasti mordvaan.

Mielenkiintoa herättävät *Sánohta/ Sonohta* ja *Sánahta/ Sánohta* -nimiset Volgan sivujoet, joista Jaroslavlin alueella virtaavan Sonohtan suulla sijainneesta, džakovon ja merjalaiskulttuurin aikaisesta Bereznikovskojojen muinaislinnan jäännöksistä ovat arkeologit kaivaneet esiin joukon rakennusten perustuksia (ks. Komarov 2005: 54, 336–337). Tulipalossa tuhoutuneiden rakennusten joukossa katsotaan olleen kaksikin pajaa (Tretjakov 1941: 57–58, 119, 138). Kuvauksen pohjalta rakennusryhmään voisi arvella kuuluneen myös saunan tai saunoja (vrt. Tretjakov 1941: 52–61, 114–120). Arkeologi P. N. Tretjakov (1941: 54) on arvioinut matalan asuinrakennuksen yhtäläisyyttä Ibn-Rustan Volgalla kuvaaman maa-asunnon/ saunan kanssa (ks. jäljempänä Ibn-Dasta), jota hän kuitenkin pitää asuinrakennuksena.² Sanohtan saunat olisivat toki luontevimmin voineet sijaita joen rannalla, jonka nimessä erottuu merjalaisaikainen johdinaine *-(V)hta*, *-(V)gda*. Joukko *Saunajokia* tavataan Suomessakin (ks. MLKP).

Mielenkiintoinen on Ivanovon alueella virtaava *Vózopol*-joki *Sévna*-nimisine sivuhaaroinneen, jota on jopa mahdollista verrata äänteellisesti läheisiin saamen vastineisiin (vrt. Älgu). Moni muistakin tutkimusalueen saunoista sijaitsee joella, jonka nimi viittaa suoraan suomensukuisiin kieliin. Varsinkin virtaavat vedet ovat usein säilyttäneet suomalais-ugrialaista substraattialkuperää olevan nimensä. Edellisten lisäksi esimerkkeinä mainittakoon vaikkapa tämän lehden aiemmassa kirjoituksessani mainittu Ivanovon alueen *Pášma*-joki, jonka jyrkähköllä rinteellä sinittelee yksinäinen sauna (kuva 6; vrt. Ahlqvist 2020: 22) tai Jaroslavlin alueen Nero-järvestä virtaava "vuoksi", *Vjóksa*, jonka rannalla yhä seisoo muutama sauna (kuva 7).

Kuva 6. Yksinäinen sauna Pášma-joen jyrkähköllä rinteellä. Saunan erikoisuutena ovat pystyhirsinurkat. Demnevon kylä, Iljinskojen piirikunta, Ivanovon alue, 2019 (kuvannut A. Ahlqvist).

Kuva 7. Saunoja Nero-järvestä virtaavan Vjókša-joen partaalla. Keskimmäinen saunoista on rakennettu tiiliskivistä. Belogosticyn kirkonkylä, Rostovin piirikunta, Jaroslavlín alue, 2007 (kuvannut A. Ahlqvist).

Baninon banjat

Tutkimusalueen venäjänkielinen paikannimistö tarjoaa *Saunino*-oikonyymille sellaisia analogioita kuin *Banino* (< ven. *bánja* ‘sauna’), jonka niminen kylä sijaitsee muun muassa Jaroslavl’n alueella, nykyisessä Rybinskin piirikunnassa. Jaroslavl’n piirikunnassa sijainneen *Bánjevon* kylän nimi puolestaan selitettiin seuraavasti: “joka talolla oli oma saunansa, joen rannassa”. (Ks. *bánja*-sanana etymologiasta, ËSRJ I: 121–122.)

Varhaisissa venäläisissä asiakirjoissa esiintyy muun muassa *Banja*-niminen kirkonkylä (DDG 177, 527), jonka johtamaton asu voi viitata käännöslainan mahdollisuuteen. Moskovan tuntumassa esiintyy niin ikään joki nimeltään *Banja-/Bańka* (GBO 107).

Saunan kaltaisia laitoksia tunnetaan monista kulttuuripiireistä. Suomalaisenkin saunan alkuperä on usein katsottu lainatuksi: esimerkiksi toimittaja Martti Vuorenjuuri (1967: 9) näki nykysuomalaisen saunakulttuurin lännestä saapuneen suuren keskiajan saunakulttuurin ja idän isovenäläisen saunakulttuurin synteesinä. Runsaslukuisessa suomalaisessa saunakirjallisuudessa tämä oletus on pitkälti vakiintunut ja muuttunut faktaksi, jota ei sittemmin juuri ole kyseenalaistettu tai uudelleen arvioitu.³ Selvää on, että Venäjän suhteen olisi ollut oikeampaa viitata alueeseen, ei venäläisiin kansana.

Venäläisen saunan syntyä selvittäessä on tapana viitata Nestorin kronikkaan eli “Kertomukseen menneistä ajoista”, joka sisältää puoli tusinaa *banja*- tai *mov’*, *mov’nja*, *mov’nica* (< ven. *myt’* ‘pestä’) -mainintaa (ks. LL 8–9, 57, 119, 176–177, 209, 224, vrt. 567, 605; ËSRJ II: 634; III: 26). Muinaisvenäläisen alkuperäisteoksen selitysten mukaan ainakin osa maininnoista viittaa kivisaunaan. Käsitteen “kivisauna” (ks. LL 209, 567) on kronikan suomentaja Marja-Leena Jaakkola puolestaan kääntänyt sanoin “kivinen kylpylä” (NK 130). Kaksi *banjaan* viittaavista maininnoista näyttää olevan puhtaan kuvainnollisia: Jaakkola on kääntänyt nämä kohdat sanoin “pyhä kaste”

(vrt. LL 119; NK 80) ja “kuolemattomuus” (vrt. LL 224; NK 140).

Vuoden 1071 yhteydessä Nestorin kronikka kertoo Valkeajärvelle päättyneestä noitakapinasta, johon liittyen esitetään noitien kertomana syntytaru ihmisen luomisesta: “Jumala kylpi saunassa, hikoili, pyyhki hikeä riepuun ja viskasi rievun taivaista maan päälle [...]” (ks. LL 176–177; NK 113). Kyseinen noitien liikehdintä on perinteisesti yhdistetty juuri suomensukuisiin kansoihin. Tässä yhteydessä voinee viitata myös saunan perinteiseen käyttöön synnytyspaikkana, mistä on yhä runsaasti ajankohtaista tietoa niin suomalaisten kuin vaikkapa mordvalaisten tai marien parista (esim. Nikonova & Kandrina 2009: 271; Lehtinen 2005: 115) sekä muidenkin kansojen keskuudesta. (Vrt. jäljempänä myös riihi).

Kuvailevin aikakirjamaininnoista on Novgorodin slaavien tapoja ihmettelevän Pyhän Andreksen selostus (LL 8–9): “Näin puusta rakennettuja saunoja, jotka lämmitetään kuumiksi, minkä jälkeen he riisuvat itsensä alastomiksi, valelevat ruumiinsa parkkipöydällä, keräävät käteensä nuoria vitsaksia ja pieksevät niillä itseään. Ja he hakkaavat itsensä melkein hengiltä, niin että hädin tuskin selviävät saunasta ulos, minkä jälkeen he kaatavat päälleen jääkylmää vettä ja virkoavat taas henkiin. Ja tätä he tekevät tämän tästä omaksi kidutukseksi ilman, että kukaan heitä siihen pakottaa, sillä heidän tarkoituksensa on peseytyä eikä kiduttaa itseään.” (NK 12; vrt. esim. Winter 1940: 26–27; Kolehmainen 1993: 10.)

Kyse näyttää olevan autenttisesta saunomiskuvauksesta, seudulle juurtuneesta perinteestä, jonka slaavitulokkaat täällä mitä ilmeisimmin omaksuivat (ks. myös Kolehmainen 1993: 11) – eihän saunatavoissa muutoin olisi ollut ihmettelyn aihetta. Venäjällä ja Suomessa työskennellyt lääkäri ja kansatieteilijä Max Buch (1889: 4) jo korostaa, että venäläinen sauna (*ryška aňbadstugan*) ei levinnyt etelästä pohjoiseen, vaan juuri päinvastoin.

Eräs Nestorin kronikan sauna-maininnoista liittyy kiovalaiseen ruhtinatar Olgaan (LL 57; NK 39), joka oli viikinkisukua ja

kotoisin mahdollisesti Pihkovasta. Saunakysymystä selvittänyt etnografi A. A. Želtov (2004a: 27; 2004b: 286) katsoo, että ruhtinas Oleg asettuaan joukkoineen Kiovaan vuonna 882 olisi voinut viedä mukanaan saunatradition Ilmajärven tuntumassa sijaitsevasta Novgorodista, jossa paikalliset tavat olisi omaksuttu. Oletus tekee mahdolliseksi hypoteesin venäläisen saunakulttuurin kiovalaisista juurista. Kiovaan liittyvän irrallisen maininnan ei voi katsoa todistavan venäläisen saunatradition slaavilaisesta alkuperästä.

Kansatieteilijä Alfred Kolehmainen (1993: 5) mukaan saunan venäläisyyttä on pyritty todistamaan etsimällä kronikoista kiihkeästi jotain sanomaa saunoista, jotka toisivat esille venäläisen saunan piirteitä. Alfred Kolehmainen (1993: 5) muistuttaa, ettei suomalaista löylysaunaa voida samaistaa roomalaiseen tai turkkilaiseen saunaan (ks. maailman hikoilu- ja kylpykulttuureista, esim. Lyytinen 2020). Tutkimustensa perusteella Kolehmainen (1993: 7) katsoo venäläisten alkujaan olleen tietämättömiä löylysaunan olemassaolosta. Niin venäläisen kuin ruotsalaisenkin saunan Kolehmainen (1993: 7) uskoo alun perin olleen peseytymishuone, jossa vesi kuumennettiin peseytymistä varten. Hän korostaa tarkoittavansa nimenomaan venäläisiä, ei Venäjän maalla asuvia, jotka olivat suomensukuisia kansoja ja käyttivät juuri löylysaunoja.

Niin ikään paikallishistorioitsija Helmer Winter (1940: 26) kiinnittää huomion siihen, että Nestorin kronikan apostoli Andrean saunomiskuvaus on Novgorodin kaupungin tienoilta eli vanhoilta suomalaisseuduilta. Winter (1940: 39) toteaa myös saksalaisen matkailijan Adam Oleariuksen saunomiskuvauksen 1630-luvun Venäjältä liittyvän lähinnä niihin paikkoihin, joissa tiedetään suomensukuisten kansojen asuneen. Samalla hän huomauttaa esimerkiksi etelävepsäläisten yhä kylpevän leivinuuneissaan, kuten heidän venäläiset naapurinsakin tekevät (Winter 1940: 39; Želtov 2004a: 32, 34). Saman saunomistavan ovat tuntenet vienäläiset, Tverin karjalaiset, inkeriläiset ja venäläiset (Vuorela 1960: 109–110).⁴

Tšekkiläinen saunatutkija A. Mikolaček esitti vuonna 1972 ajatuksen, että Pyhä Andreas ei kuvannutkaan slaavien, vaan noihin aikoihin seudulla asuneen suomalais-ugrilaisen heimon saunomisprosessia (ks. Ryvkin 1992: 18–19; Ivanova 2016: 11). Nojaten muutama muihin tutkimuksiin etnografi ja folkloristi L. I. Ivanova (2016: 12–13, lähteineen) puolestaan päättelee venäläisten uudisasuttajien lainanneen hirsisen löylysaunan keskiajalla Keski- ja Pohjois-Venäjän alkuperäiseltä suomenkieliseltä väestöltä. Vastaavasti Kolehmainen (1993: 7) arvelee, että venäläiset olisivat omaksuneet suomalaisen saunan karjalaisilta tai muilta suomensukuisilta kansoilta.

Esitetyt aikakirjamaininnat eivät tee saunasta slaavilaista kulttuuri-ilmiötä tai venäläistä keksintöä – semminkin, kun Itämeren saunakulttuurin piiristä ei löydy yhtä varhaisia kirjallisia lähteitä, jolloin suora vertailu olisi mahdollista. Viron *saun*-sana tosin mainitaan jo 1200-luvun alun kirjallisissa lähteissä paikannimessä *Saunja küla* (Habicht 2014: 17). Kirjallisten todisteiden puuttuminen ei kuitenkaan ole todiste itse ilmiön puuttumisesta. Oikeutettua saattaisi olla vertailu kalevalaiseen kansanrunouteen, joka on säilyttänyt runsaasti mainintoja saunasta: *Suomen kansan vanhat runot* antaa hakusanalla *sauna* yhteensä 682 mainintaa ja vartalolla *saun-* jopa 3957 mainintaa sekä esimerkiksi hakusanalla *kylly* 116 mainintaa (ks. SKVR; vrt. ALFE 1: 168–169). Kulttuurintutkija Pekka Laaksonen (2000: 140) toteaa, että melkein kaikilla *Kalevalan* sankareilla on oma saunansa.

Keski- ja Pohjois-Venäjän asutushistoria huomioiden kysymys isovenäläisen saunakulttuurin juurista on enemmän kuin perusteltu. Itäslaavien joukossa saunoja tavataan pääosin pohjoisvenäläisillä ja valkovenäläisillä eli siellä, missä slaavit olivat välittömässä yhteydessä muinaisten suomalais-ugrilaisien kanssa (Želtov 2004a: 32; 2004b: 284). Saunojen puuttumisen eteläisiltä itäslaaviryhmiltä on puolestaan päätelty todistavan, että *banja*-traditio ei ole itäslaaveille tyypillistä yhteistä alkuperäistä kulttuuri-perintöä (Želtov 2004a: 32; 2004b: 284; vrt. myös Ivanova 2016: 11–12).⁵

Saunaa vastaava *banja* esiintyy siis isovenäläisillä nimenomaisesti keski- ja pohjoisvyöhykkeellä, ja saunaa on pidetty juuri eräänä pohjoisvenäläisen elämäntavan erikoisuutena, kun taas etelävenäläisissä kylissä saunoja tavattiin hyvin harvoin (Blomkvist & Ganckaja 1967: 149). A. A. Želtov (2004a: 29, 34; 2004b: 284, 286) arveleekin, että venäläisen saunaperinteen syntyalueena on syytä pitää Itämeren lähistöä – Väinäjoen vesialuetta ja Ilmajärven ympäristöä, mitä todistaisi myös saunojen laaja levinneisyys 1200-luvun Novgorodissa. Yllättävästi Želtov (2004b: 284) ei kuitenkaan päädy todisteiden osoittamaan loogiseen johtopäätökseen, vaan nojaa yhtenäisen kulttuuripiirin olemassaoloon, yhdistämättä saunaperinnettä mihinkään tiettyyn muinaiseen etnokseen – vaikka usein juuri yksinkertaisin selitys on myös se todennäköisin.

Todettakoon, että A. A. Želtovin (2004a: 32; 2004b: 284) johtopäätökset perustuvat osin erheelliseen taustatietoon: tutkija

ihmettelee olettamaansa saunatradition lainautumista paikallisilta suomalais-ugrilaisilta kansoilta slaaveille vain Pohjois-Venäjällä, kun taas Volgan ja Okan välimaastossa saunaperinne on hänen mukaansa jäänyt venäläisille pääosin vieraaksi. Želtovin (2004a: 36; 2004b: 281) käsitys siitä, että Jaroslavl'n kuvernementissa saunoja olisi rakennettu vain Volgan varren kyliin, on selkeästi väärä (ks. kuitenkin jäljempänä jalkasaunat). Samoin erityisesti Vladimirin kuvernementin osalta tuodaan esiin virheellinen johtopäätös siitä, että saunoja olisi ollut vain paikka paikoin (Želtov 2004a: 36; 2004b: 281). Eräinä vahvoina poikkeuksina tästä mainittakoon suuren Kljazma-joen laakso (ks. esim. Ahlqvist 2012: 279, 284, 299) tai Meščeran alue saunoineen (kuva 8). Huomion kiinnittää kuitenkin kansatieteilijä Axel Olai Heikelin (1887: 82–83) kuvaus tyypillisestä venäläisestä piha-piiristä Volgan-Okan seuduilla, joka oli ilman saunaa, mutta puutarhan takana oli riihi.

Kuva 8. Jokisaunoja Meščeran alavilla mailla. Saunarannassa käydään huuhtomassa pyykit myös talviaikaan. Čersevon kirkonkylä, Guš-Hrustal'nyjn piirikunta, Vladimirin alue, 2011 (kuvannut A. Ahlqvist).

Suoria johtopäätöksiä saunan suomalaisuudesta on esittänyt aiemmin muun muassa Max Buch (1889: 12), jonka mukaan isovenäläiset ovat saaneet saunan suomalaisheimoilta, joihin he sekoittuivat. Buch (1889: 3) toteaa, että koko Pohjois- ja Keski-Venäjällä, samoin kuin Suomessa on sauna(mökki) jokaisen talonpoikaistilan välttämätön ominaisuus. Niin ikään lääketieteen tohtori K. F. Hirvisalo katsoi saunan tulleen Suomeen idän suomensukuisten kansojen piiristä (Särkikoski 2012: 15–16, 325). Sittemmin on muun muassa pietarilais-tutkija R. S. Minasjan (1998) tiivistelmässään ”Venäläisen saunan mytologiset ja historialliset juuret” tullut johtopäätökseen, jonka mukaan sauna esiintyy venäläisillä niillä seuduilla, joilla on suomalais-ugrilaisia kansoja.

Paljon kertoo etnografinen kartta saunan levinneisyydestä Venäjällä 1800-luvun puolivälissä (Kušner 1967: 35): saunan leviämistä kuvaavat merkinnät osuvat etelärajalla pitkälti yhteen suomalais-ugrilaisien kansojen varhaisemman levinneisyyden etelärajan kanssa. Paljolti samoille seuduille asettuvat niin suomalais-ugrilaisiin kulttuureihin yhdistettävät arkeologiset rajalinjat kuin substraattipaikannimistönkin eteläraja. Ainoana merkittävänä poikkeuksena tästä voi pitää eteläistä kasakka-aluetta. Sen osalta on kuitenkin muistettava, että suhteellisen myöhään syntyneen kasakkalaitoksen alkuperä koostui monista Venäjän eri kansoista, mukaan lukien pohjoisen asukkaista ja mordvalaisista. Donin jokilaaksossa saunoja tavattiin vain rikkaissa kasakkakylissä (Blomkvist & Ganckaja 1967: 155).

Rakennusperintöön syventynyt Kolehmainen (1993: 11–13) punnitsee tarkasti niitä luonnonolosuhteita, joiden vallitessa sauna on syntynyt: kysymys on metsävyöhykkeen kylmästä ja viileästä ilmanalasta keskellä hyvää puurakennusmateriaalia. Arkkitehti Erkki Helamaa (2000: 114) toteaa saunan olevan ”metsävyöhykkeen suomensukuisten kansojen kehittämä rakennus”. Helamaan (2000: 114–115) julkaisema kartta suomensukuisista kansoista ja saunan levinneisyysalueesta

Pohjois-Euroopassa kätkee sisäänsä seuraavien kielisukulaisten asuinalueita: suomi, saame, karjala, eesti, vepsä, mordva, mari, udmurtti, komipermjakki ja komi. Kartan eteläraja kulkee suurin piirtein luode-kaakkosuuntaisesti hiukan Moskovan eteläpuolelta.

Huolimatta vakiintuneesta käsityksestä liitetään suomalaisen saunan historia usein kiinteästi suomensukuisten kansojen vaiheisiin (esim. Tommila 1994: 9). Samalla saateetaan viitata suomalaisen saunan ainakin kahden tuhannen vuoden (ks. esim. Arstila 1983: 12; Tommila 1994: 9; Ryvkin 1992: 18) tai tuhansien vuosien takaiseen historiaan (Laatikainen 2019). Muun muassa Heikki K. Lyytinen (2020: 26, 214) arvioi varsinaisen savusaunan saaneen alkunsa mahdollisesti rautakauden loppupuolella. Erkki Helamaa (2000: 115–116) pitää mahdollisena, että maakuoppaan rakennettu alkusauna tunnettiin jo pronssikaudella. Samoin jo Suomen kivikauden asukkaiden on arveltu saunoneen. Arkeologisten kaivaustensa pohjalta Sakari Pälsi katsoi, että Suomen alueella olisi ollut höyrysaunoja jo kivikaudella (ks. esim. Särkikoski 2012: 14–15). Ajatus kivikautisten maakuoppasaunojen mahdollisuudesta on vakuuttanut muitakin aiheeseen perehtyneitä (ks. esim. Tommila 1994: 9; Lyytinen 2020: 26).

Saunarakennusten on aikojen saatossa ikään kuin nähty nousseen maan alta maan päälle (Heikel 1887: 248; Haruzin 1895: 15). Myöhemminkin on maasauna usein toiminut uuden talon ensimmäisenä rakennuksena (Habicht 2014; vrt. myös Kolehmainen 1993: 55, 58). Muutoinkin oli sauna tavallisesti ensimmäinen rakennus, jonka uudisasukas rakensi (Pentikäinen 2000: 104).

On jopa ajateltu, että ensimmäiset kirjalliset maininnat ”suomalaisesta saunasta” olisivat peräisin arabialaisen matkakirjailijan Ibn-Dastan kynästä, jonka vuoden 912 jKr. paikkeilla arvellaan kuvanneen mordvalais-saunaa. Ibn Dastan luonnehtimat rakennukset olivat suipolla katolla peitettyjä alkukantaisia maasauna-asuntoja, joita mahdollisesti käytettiin myös kylpemiseen. (Ks. Ibn Dasta 32–33,

142–143.) Kuvauksen liittäminen juuri mordvalaisiin näyttää olevan peräisin kansatieteilijä U. T. Sireliukselta (vrt. esim. Winter 1940: 27; Kolehmainen 1993: 7; Tommila 1994: 9; Helamaa 2000: 115; Heikel 1887: 26; Haruzin 1895: 10–11). Muistitieto Mordvan maasaunoista puolestaan ulottuu aina 1990-luvulle saakka (ks. Nikonova & Kandrina 2003: 8–9).

L. I. Ivanovan (2016: 13) esittämän arvion mukaan saunan synty muinaissuomalaisten heimojen keskuudessa ajoitettaisiin ajanlaskumme alkuun. Virolainen etnografi Tamara Habicht (2014: 17, 236) puolestaan arvioi kaikkia itämerensuomalaisia kansoja yhdistävän, saunaan liittyvän kulttuuriperinnön juurten ulottuvan jo kolmannelle vuosituhannelle ennen ajanlaskumme alkua. Habicht (2014: 216, 236) näkee kyllin paljon yhdenkaltaisuutta niin Latvian ja Liettuan kuin Pohjois-Venäjän alueiden saunoissa Viron ja muiden itämerensuomalaisten saunojen kanssa. Habicht (2014: 216, 236) katsookin, että itämerensuomalaisten ikivanha saunakulttuuri ei ole aikanaan voinut olla vaikuttamatta balttilaisten ja slaavilaisten kansojen saunojen kehityshistoriaan.

Saunakulttuurin lähteillä

Venäjän sydänmaiden perinteinen saunakulttuuri on suomalaisen kannalta tuttu ilmiö. Niin muinaisella Merjan maalla kuin laajemminkin Keski-Venäjän suomalais-ugrialaisten muinaiskansojen asuinsijoilla saunaperinteet ovat paikoitellen yhä voimissaan. Saunoja lämmitetään pääasiallisesti lauantaisin. Vihtoja käytetään, ja ainakin provinssikaupunkien toreilla ne löytävät ostajansa (kuva 9). Arkisempiakin askareita saatetaan yhä hoitaa saunassa: Ivanovon alueella olen muun muassa nähnyt, miten niin sanottua talvikaalia tehdään saunassa (kuva 10). Venäjän sydänmaiden saunatraditiot poikkeavat osin selkeästi alueittain. Sangen mielenkiintoisia ovat muun muassa Ivanovon alueen Luhin piirikunnassa tallentamani tiedot kahdesta saunasta: kesä- ja talvisaunasta. Kesäsaunat sijaitsevat joenrannalla, talvisaunat pihapiirissä. Vertailukohtia voi löytää Suomen lisäksi ainakin Mordvan maalta, jossa kerrotaan joilakin olleen kaksi saunaa: toinen kesä- ja toinen talvikäytössä (ks. Nikonova & Kandrina 2003: 20; Lehtinen 2005: 115).

Kuva 9. Pihtivihtoja Galičin torilla, Kostroman alue, 2018 (kuvannut A. Ahlqvist).

Kuva 10. Talvikaalin tekoa lauantai-illasta lämpimäksi jääneessä pihapiirin talvisaunassa. Pirogovon kylä, Luhin piirikunta, Ivanovon alue, 2011 (kuvannut A. Ahlqvist).

Keskivenäläisten kylien saunat sijaitsivat yleensä jokien tai purojen varsilla, joiden nimet kertovat usein epäsuorasti myös saunatradition alkuperästä, mihin yllä viitattiin. Todisteita saunakulttuurin alkuperän puolesta tarjoaa toisinaan myös muu ympäröivä paikannimistö. Niinpä Nero-järven rantamilla sijaitsevan Sulostin kirkonkylän *Bánna(ja) slobódka* ”saunakylä” -nimisellä kyläosalla on rinnakkaisnimi *Kundá/ Kundálovka*, jonka katson olevan suomen *kunta*-sanana vastine ja viittaavan suoraan aikakirjojen merjaan.

Saunan vahvoista paikallisista juurista ja Volgan varren vanhasta saunaperinteestä kertovat havaintojeni mukaan muun muassa entisen tulva-alueen aintulaatuiset jalkasaunat, jotka on rakennettu tammipaalujen varaan, kuten muutkin seudun perinneraken-

nukset. Näitä 1800-luvun Kostroman alangan saunoja on Kostroman ulkomuseossa esillä neljä (ks. Ahlqvist 2019: 20–22; Blomkvist & Ganckaja 1967: 151, piirros).⁶ Historiallisesta 1920-luvun valokuvasta voi puolestaan todeta, että jalkasaunojen katteena oli olkea ja niiden päällä malkoja. Tällaisia malkakattoja ovat informantit usein nimittäneet ”čuhnalaisiksi”: katto on tehty *po-čuhónski* tai *pod čuhnú* eli ”suomalaisittain”. Kyseessä on johdos *čud-*etnonymistista (ĚSRJ IV: 389), joka puolestaan tunnetaan niin Rostov Velikij’n kaupungista kuin vaikkapa Kostroman seudulta. Tämäkin seikka todistaa välillisesti saunan alkujuurista.

Huomiota on kiinnitetty useiden suomalais-ugrialaisten kielten ’saunaa’ tarkoittavan sanan lainavastineisiin, sellaisiin kuin mordvan *banja* (ks. esim. Cypanov 2013: 82–83). Venäläinen sanalaina ei kuitenkaan näytä korreloivan itse ilmiön iän kanssa: mordvalaiset saunaperinteet muun muassa saunahaltioineen tai -jumalaineen ovat väistämättä sitä vanhempia (ks. esim. Nikonova & Kandrina 2009). Mielenkiintoinen on tieto siitä, että mordvalaiset olisivat kutsuneet saunaa samalla nimellä kuin pirttiä eli *kud*, *kudo* (Nikonova & Kandrina 2003: 16; Lehtinen 2005: 115). Niinpä on mahdotonta uskoa, että sauna olisi tullut Mordvan maalle vasta venäläisten tuomana. Kokonaisuudessaan mordvalaiset ovatkin lainanneet venäläisiltä merkittävän määrän rakennuksiin ja niiden osiin liittyvää sanastoa (ks. Haruzin 1895: 86).

Vastaavasti marin ’saunaa’ tarkoittava *monča*, samoin kuin udmurtin vastine *munčo* ovat lainaa turkkilaiselta taholta (ks. esim. Cypanov 2013: 82). Turkkilaisista kielistä on mariin ja udmurttiin lainattu runsaahkosti muutakin asumiseen liittyvää sanastoa (ks. esim. Haruzin 1895: 83, lähteineen), joten saunaa tarkoittava sana ei suinkaan ole poikkeus. Paikkaansa ei voi pitää A. A. Želtovin (2004a: 65) ajatus ensimmäisten saunojen ilmaantumisesta Keski-Volgalle ”idän mailta” viimeistään 1100-luvulla – joskin tutkija näyttää tässä viittaavan kivikylpylöihin.

Saunalla on tärkeä asema marien elämässä. Saunan muinaisesta alkuperästä

kertovat siihen liittyvät rituaalit. (Ks. Kudrjavcev 2004: 64–66, lähteineen.) Pyhään lehtoon marien oli sallittua mennä vain saunottuaan (Akcorin 1996: 17). Vastaava saunan mahdollistama rituaalinen puhtaus liittyy useisiin suomalais-ugrilaisiin kulttuureihin. Niinpä myös udmurteilla saunan kerrotaan olevan rituaalisen puhdistautumisen paikka ennen yhteisön, suvun tai perheen juhlia (Lehtinen 2005: 115). Samoin vaikkapa Jaroslavlin alueen Pereslavlin piirikunnasta, aikakirjojen Merjan maalta on tieto pyhästä lähteestä, josta vettä voi ottaa vain saunasta tullut puhdas ihminen.

Tiettyjen muiden marilaisten kielenainesten kanssa on 'saunaa' tarkoittava sana kulkeutunut aina Kostroman alueen paikannimistöön saakka: muutoin on mahdotonta selittää sellaista joennimeä kuin *Monza*, joita Kostroman alueen pohjoisosissa virtaa kaksi. Ensimmäinen on Vologdan alueelta alkunsa saava Kostroma-joen sivuhaara ja toinen Nelša-joen sivuhaara, jonka nimen marilaisuutta korostaa siellä esiintyvä marilaisperäinen *Ingir*-nimistö. Samoilla leveyspiireillä on sijainnut myös entinen Kostroman kuvernementin Čuhloman kihlakunnan Sauninon kylä.

Voi vain arvuutella syitä, miksi 'saunaa' tarkoittava sana päädyttiin volgalaisella taholla lainaamaan naapurikansoilta. Periaatteessa kyse voisi olla vaikkapa tietystä erosta rakennustekniikassa, jolloin uuden tavan ohella on lainattu myös sitä tarkoittava sana. Mordvalaisen ja marilaisen sekä venäläisen saunan ja sen sisustan rakennusteknisiä eroja käsitteli aikoinaan jo A. O. Heikel (1887: 19–25). Heikel (1887: 138, 164) näkee Viron saunoilla olleen samanlaatuisen alun kuin on Volgan seutujen riihillä ja saunoilla. Kansatieteilijä Toivo Vuorela (1960: 217) puolestaan toteaa niittyseremissien saunan muistuttavan suomalaisia vastineitaan, joskin samanlaisia saunoja on ollut myös Ufan seudun tataareilla.

Hyvinkin alkuperäisiltä vaikuttavat komien metsästysperinteisiin liittyvät saunat: he rakensivat metsästysreiteille jokivarsiin yöpymä- ja oilelusijoiksi hirsisiä metsäpirttejä eli saunoja, joilla oli etäisyttä toisistaan 7–15

virstaa (Haruzin 1895: 17–18; Vuorela 1960: 251). Vastaavia metsä- tai eräsaunoja, kalasaunoja ja niittysaunoja ynnä muita sellaisia on ollut myös esimerkiksi itämerensuomalaisilla (ks. esim. Ivanova 2016: 25; ALFE 1: 169; Lyytinen 2020: 189). Toivo Vuorela (1960: 257) mainitsee syrjäääniläistalon erillisistä ulkorakennuksista tavallisesti jokivarteen kyhätyn saunan, joka on erittäin ahkerassa käytössä. Komien pitkistä saunomisen historiasta kertoo jo vanhempi kirjallisuus (ks. Nikonova & Kandrina 2003: 10–13, lähteineen).

Sauna on niin suomalaisilla kuin useilla muilla suomensukuisilla kansoilla liittynyt elämän käännekohtiin, ja eri kansojen runsas suullinen perinne kertoo myös ilmiön pitkistä historiallista juurista. Tutkimuksia aihepiiristä on tehty paljon: viitattakoon vaikkapa karjalaiseen kylyyn liittyviin tietoihin, tapoihin ja uskomuksiin (ks. Ivanova 2016; Kolehmainen 1993: 21, 23–24) tai vastaaviin mordvalaisperinteisiin (Nikonova & Kandrina 2003: 16–21, passim). Mordvalaisilla muun muassa oli tapana varta vasten lämmittää saunaa vainajille pitkäperjantaina, jolloin yksikään mordvalainen ei jätä kylpemättä (ks. Nikonova & Kandrina 2003: 18–19; Lehtinen 2005: 116). Paljon kertoo myös udmurttien saunatraditioihin liittyvä yksityiskohta: vainajien uskottiin palaavan muistajaispäivänä saunomaan, koska tuonelassa ei ole saunaa (Lehtinen 2005: 116).

Saunatutkimusten yhteydessä käsitellään usein saunaan oleellisesti liittyvän muun sanaston alkuperää, jonka toivotaan antavan todisteita myös saunan juurista. Tällaisten peruskäsitteitä kuvaavien sanojen joukkoon lukeutuvat *kiuas*, *löyly*, *vihta* tai *lauteet* synonyymeineen (ks. esim. Eronen 1997; Helamaa 2000: 115). Mielenkiintoista on se, että näiden suomen sanojen yhteydessä ei juuri ole tuotu esiin *räppänää* (vrt. kuitenkin Lyytinen 2020: 161–162), joka esiintyy muun muassa tulen sanoissa, syntyloitsussa (ks. SKVR). Saunastoa esiintyy muutoinkin runsaasti Suomen kansan vanhoissa runoissa, joissa esimerkiksi *löyly* mainitaan jopa yli tuhat kertaa (ks. SKVR).

Sanaa *räppänä* ‘saunan tai riihen seinässä tai katossa oleva savuaukko, lakeinen’ pidetään suomalais-permiläisenä eli sanalla on vastineet aina udmurttia ja komia myöten (ks. SSA 3: 127; UEW 743). Kyseessä on olennaisesti (savu)saunan rakenteeseen liittyvä sana, jonka vastine saamassa tosin merkitsee ‘kodan savuaukkoa’ (SSA 3: 127). Jopa tärkeämpi lienee *räppänä*n merkitys reittinä tuonpuoleiseen (ks. esim. Pentikäinen 2000: 103–104).

Esitetty viittaus rakennusteknisiin eroihin tulee mieleen varsinkin ‘riihtä’ tarkoittavien sanojen osalta (ks. Heikel 1887: 1–8, 152–153). Mielenkiintoista on, että marilaiset ovat lainanneet venäjän *ovín* ‘riihi’-sanan – kuitenkin siten, että marin kielessä tunnetaan ero venäläisen ja vanhan marilaisen riihen välillä (ks. esim. Kudrjavcev 2004: 78, 111–112). Venäjän *ovín* on lainattu myös mordvaan, kun taas suomalais-ugrilaisesta kielilähteestä lainattu *riga* ‘riihi’ esiintyy laajalti venäjän murteissa – myös mordvan kielialueen tuntumassa

(ks. esim. ÈSRJ III: 113–114, 482; SRNG 35: 100–101). Moniin naapurikieliin lainattua suomalais-permiläistä *riihi*-sanaa pidetäänkin ekspansiivisena (UEW 745; SSA 3: 73).

Keski-Venäjän ikivanhan saunakulttuurin ohella voi myös riihillä arkaaisine perinteineen nähdä merkittäviä yhtäläisyyksiä itämerensuomalaiselle taholle (kuva 11). Mielenkiintoa herättää jopa se seikka, että talonpoikaisnaisten kerrotaan usein synnyttäneen riihessä (ks. ÈSRJ III: 482).

Saunaa tietyillä tavoin vastaavan, maanviljelysyhteisölle elintärkeän rakennuksen, riihen nimen lainautuminen venäjään tukee osaltaan ajatusta *sauna*-sanan omaperäisyydestä ja sen vastineen esiintymisestä Keski-Venäjän suomensukuisten muinaiskansojen kielissä. Mikäli sanat *sauna* ja *riihi* kuuluvat samaan kielelliseen kerrostumaan, kyse on varsinkin jälkimmäisen merkitys huomioiden maanviljelystä harjoittaneen kulttuurin sanastosta. Avoimeksi jää, onko kyseessä

Kuva 11. Katoavaa rakennuskantaa edustavat varsinkin riihet, joita ei tarkoitukseensa enää käytetä. Ivancevon kylä, Ugličin piirikunta, Jaroslavl lin alue, 2011 (kuvannut A. Ahlqvist).

merjalainen kieliperintö vaiko alun perin vielä vanhempi, mahdollisesti djakovon kulttuurin aikainen kielenaines. Sanan *rīga* 'riihi' lainautuminen laajalti ympäröiville Keski-Venäjän alueille selittyy luontevimmin vanhalta merjalaisalueelta käsin.

Arkeologisia tietoja tai oletuksia saunoista on vain vähän (vrt. esim. Lyytinen 2020: 176, 214). Sauna-arkeologiaa ei juurikaan näytetä tehdyn, vaikka nimenomaan se voisi tuoda merkittävää valaistusta saunakulttuurin alkuperään liittyviin avoimiin kysymyksiin. Ennemmin tai myöhemmin kaivaukset todennäköisesti paljastavat myös esihistoriallisia saunanjäännöksiä. Ymmärtääkseni saunan arkeologisten jäännösten tunnistaminen on haastavaa, mutta hyvänä tausta-apuna tässä voisi toimia myös substraattiperäinen mikrotoponymistö.

Saunan juuret niin ilmiönä kuin siihen viittaavana sanana ovat luontevimmin peräisin Volgan-Okan alueelta. Arkeologista taustaa oletukselle voi tarjota alan asiantuntijan Christian Carpelanin (2004: 205) päätelmä, että juuri Volgan-Okan alueelta on esihistorian aikana kerta toisensa jälkeen lähtenyt arkeologisesti havaittavia vaikutusaloja varsinkin luoteeseen ja pohjoiseen, jotka kaikki ovat vaikuttaneet Itä-Karjalaan ja Suomeen. Carpelanin (2004: 205) mukaan jokainen vaikutusalto kuljetti mukanaan myös uusia sanoja ynnä muita kielellisiä uutuuksia.

Poissuljettuna ei voitane pitää seläistakaan mahdollisuutta, että juuri sauna olisi yksi eräänlaisista etnografisista tunnusmerkeistä, jotka todistavat kielen ja kulttuurin yhteisistä piirteistä aina Volgan-Okan alueelta Itämeren piiriin. Mikäli saunan varhaiset juuret ovat lähtöisin tältä maaperältä, Venäjän sydänmailta, ne eivät alun perin juonnu isovenäläisväestön parista, joka asettui alueelle vasta tuhatkunta vuotta sitten, vaan heitä edeltäneiden suomalais-ugrilaisten kansojen ja heimojen ikaikaisesta kieli- ja kulttuuriperinnöstä.

Kiitokset

Suomen Saunaseura ry:lle esitän parhaimmat kiitokseni vuonna 2019 myönnetystä apurahasta. Käytännöllisluonteisesta avusta kiitän yliopistonlehtori, dosentti Tapani Salmista (Kielten osasto, Helsingin yliopisto) ja johtava tutkija A. E. Leontjevia (Venäjän tiedeakatemia, Arkeologian instituutti, Moskova). Asian-tuntevista huomioista kiitän Kansainvälisen Saunaliiton (International Sauna Association) puheenjohtajaa Risto Elomaata (Helsinki).

Bibliografia

- Ahlqvist, A. 2012. Kenttätöissä Keski-Venäjällä: Kljážma-joen tulvamailla. V.-P. Lehtola, U. Piela & H. Snellman (toim.) *Saamenmaa: Kulttuuritieteellisiä näkökulmia*. Kalevalaseuran vuosikirja 91: 267–305. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ahlqvist, A. 2019. Kostroman ulkomuseo ja kupilinen palvoskivi Volgan varrelta. *Muinaistutkija* 1/2019: 20–33.
- Ahlqvist, A. 2020. ”Labyrinttikiven” arvoitus. *Muinaistutkija* 2/2020: 16–34.
- Akcorin, V.A. [Акцорин, В.А.] 1996. Фольклор как один из видов национального культурного комплекса марийского народа. В.Г. Кудрявцев (отв. ред.) *Историко-культурный комплекс Республики Марий Эл*: 11–35. Йошкар-Ола: Марийский научно-исследовательский институт.
- ALFE = Suhonen, S. (vast. toim.). *Atlas Linguarum Fennicarum* 1. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 2004.
- Álgu = *Álgu-tietokanta: Saamelaiskielten etymologinen tietokanta*. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. <<https://kaino.kotus.fi/algu/>> (Luettu 21.2.2023)
- Arstila, A. 1983. *Suomalainen sauna/The Finnish sauna*. Espoo: Weilin + Göös.
- Blomkvist, E.É & Ganckaja, O.A. [Бломквист, Е.Э. & Ганцкая, О.А.] 1967. Типы русского крестьянского жилища середины XIX – начала XX в. П. И. Кушнер (отв. ред.) *Русские: Историко-этнографический атлас: Земледелие, крестьянское жилище, крестьянская одежда. (Середина XIX–начало XX века.)*: 131–165. Москва: Наука.
- Buch, M. 1889. *Det finsk-ryska ångbadets ursprung*. Aftryck ur: Finska Läkaresällskapets Handlingar, Band 31, Häft 5. Helsingfors: Frenckell & Son.
- Carpelan, C. 2004. Arkeologiset löydöt aikaportaina. R. Grünthal (toim.) *Ennen, muinoin: Miten menneisyyttämme tutkitaan*: 188–212. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Сурaнов, Е.А. [Цыпанов, Е.А.] 2013. Названия бани в финно-угорских языках. *Финно-угорский мир* 2013 (2): 82–85.
- DDG = С.В. Бахрушин (отв. ред.). *Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV–XVI вв.* Москва–Ленинград: Изд-во АН СССР, 1950.
- Eronen, J. 1997. Koilliseurooppalainen saunakulttuuri kielimaantieteen valossa. *Idäntutkimus* 2/1997: 25–30.
- ËSRJ = Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого и дополнения О.Н. Трубачева. Том I–IV. Москва: Прогресс, 1964–1973.
- GBO = Г.П. Смолицкая. *Гидронимия бассейна Оки. (Список рек и озер)*. Москва: Наука, 1976.
- Habicht, T. 2014. *Eesti saun: Saun ja saunakombed eesti pärimuskultuuris*. 3. ümbertöötatud ja uuesti kujundatud trükk. [Esmatrükk 1972.] Tallin: TEA kirjastus.
- Haruzin, N.N. [Харузин, Н.Н.] 1895. *Очерк истории развития жилища у финнов. [Из XXIV и XXV кн. Этнографического Обозрения.]* Москва: Т-во Скоропечатни А. А. Левенсон.
- Heikel, A.O. 1887[2009]. *Rakennukset teremisseillä, mordvalaisilla, virolaisilla ja suomalaisilla*. Akatemiallinen väitöskirja. Helsinki: Salakirjat.
- Helamaa, Erkki 2000. Saunan ja kiukaan historiaa. J. Pentikäinen (toim.) *Löylyn henki: Kolmen mantereen kylvyt: inipi, furo, sauna*: 114–123. Helsinki: Rakennustieteen Oy.
- Ibn-Dasta = *Известия о Хозарах, Буртасах, Болгарах, Мадьярах, Славянах и Руссах Абу-Али Ахмеда Бен Омар Ибн-Даста*. По рукописи Британского музея в первый раз издал, перевел и объяснил Д.А. Хвольсон. С.-Петербург: Типография Императорской Академии Наук, 1869.
- Ivanova, L.I. [Иванова, Л.И.] 2016. *Карельская баня: Обряды, верования, народная медицина и духи-хозяева*. Москва: Университет Дмитрия Пожарского.
- Kolehmainen, A. 1993. *Karjalainen vanha kylu*. Eno: Koliprint Oy.
- KNAB = *Eesti Keele Instituudi kohanimeandmebaas*. Tallinn: Eesti Keele Instituut. <<https://www.eki.ee/knab/knab.htm>> (Luettu 18.2.2023)
- Комаров, К.И. [Комаров, К.И.] 2005. *Археологическая карта России: Ярославская область*. Москва: РАН ИА.
- Kudrjavcev, V.G. [Кудрявцев, В.Г.] 2004. *Деревянное зодчество марийцев. Йошкар-Ола: МарНИИЯЛИ*.

- Kušner, P.I. [Кушнер, П.И.] (отв. ред.) 1967. *Русские: Историко-этнографический атлас: Карты: Земледелие, крестьянское жилище, крестьянская одежда: Середина XIX–начало XX века*. Москва: Наука.
- Laaksonen, P. 2000. Suomalaisen sauna-aatteen synty. J. Pentikäinen (toim.) *Löylyn henki: Kolmen mantereen kylvyt: inipi, furo, sauna*: 140. Helsinki: Rakennustieto Oy.
- Laatikainen, S. 2019. *Saunan kansa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lehtinen, I. (toim.) 2005. *Marit, mordvalaiset ja udmurtit: Perinteisen kulttuurin tietosanakirja*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LL = *Лаврентьевская летопись*. Полное собрание русских летописей. Том I. Москва: Языки русской культуры, 1997.
- Luutinen, H.K. 2020. *Terve löyly: Maailman hikoiluja kylpykulttuureista savusaunan saloihin*. Jyväskylä: Kustannus Linna.
- Макашина, T.S. [Макашина, Т.С.] 2004. Баня в вологодском свадебном обряде (по материалам XIX – начала XX вв.). В.А. Липинская (отв. ред.). *Баня и печь в русской народной традиции*: Глава VI: 199–235. Москва: Intrada.
- Minasjan, R.S. [Минасян, Р.С.] 1998. Мифологические и исторические корни русской бани. Д.А. Мачинский (науч. ред.) *Ладога и эпоха викингов: Четвертые чтения памяти Анны Мачинской. Старая Ладога, 21–23 декабря 1998 г.: Материалы к чтению*: 66–67. С.-Петербург: Староладожский историко-архитектурный и археологический музей-заповедник.
- MLKP = Karttapaikka. Helsinki: Maanmittauslaitos. <<https://asiointi.maanmittauslaitos.fi/karttapaikka/>> (Luettu 1.3.2023)
- Nikonova, L.I. & Kandrina, I.A. [Никонова, Л.И. & Кандрина, И.А.] 2003. *Баня в системе жизнеобеспечения народов Поволжья и Приуралья: Историко-этнографическое исследование*. Саранск: Издательство Мордовского университета.
- Nikonova, L.I. & Kandrina, I.A. [Никонова, Л.И. & Кандрина, И.А.] 2009. Баня в обрядовой жизни у мордвы. *Известия Самарского научного центра Российской академии наук* 11 (2): 271–273.
- NK = Nestorin kronikka. Akateemikko Dmitri Sergejevits̄ Lihats̄ovin venäjänkielisestä tulkinnasta suomentanut Marja-Leena Jaakkola. Kuvittanut Mjud Metšev. Helsinki: WSOY, 1994.
- Pentikäinen, J. 2000. Löylyn henki. J. Pentikäinen (toim.) *Löylyn henki: Kolmen mantereen kylvyt: inipi, furo, sauna*: 102–113. Helsinki: Rakennustieto Oy.
- PMJU = Беликов, В.Ю., Ермолаев, С.С. & Колычева, Е.И. (сост.) 1999. *Писцовые материалы Ярославского уезда XVI века: Вотчинные земли*. С.-Петербург: Изд-во “Дмитрий Буланин”.
- Ryvkin, J.R. [Рывкин, Я.Р.] 1992. Баня парит, баня правит... Рывкин, Я.Р. et al. (сост.) *Баня, банька, баенка: Любителям и знатокам банного дела*: 5–20. Петрозаводск: Карелия.
- SKVR = Suomen kansan vanhat runot: Tietokanta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <<https://skvr.fi/>> (Luettu 30.1.2023)
- SPK = Paikkala, S. (päätoim.) 2007. *Suomalainen paikannimikirja*. Helsinki: Karttakeskus & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- SRNG = Сороколетов, Ф.П. (гл. ред.) *Словарь русских народных говоров*. Вып. 35. С.-Петербург: Наука, 2001.
- SSA = Kulonen, U.-M. (päätoim.) 2000. *Suomen sanojen alkuperä: Etymologinen sanakirja 3*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Särkikoski, T. 2012. *Kiukaan kutsu ja löylyn lumo: Suomalaisen saunomisen vuosikymmeniä*. Helsinki: Suomen Saunaseura & Gummerus Kustannus Oy.
- Tommila, P.E. 1994. *Sauna: Suomalaisen saunan rakentaminen*. Helsinki: Rakennusalan Kustantajat RAK.
- Tretjakov, P.N. [Третьяков, П.Н.] 1941. К истории племен Верхнего Поволжья в первом тысячелетии н. э./ *Материалы и исследования по археологии СССР № 5*. Москва–Ленинград: Изд-во АН СССР, 1941.
- UEW = Rédei, K. *Uralisches Etymologisches Wörterbuch*. Lieferung 7. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988.
- Vuorela, T. 1960. *Suomensukuiset kansat*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vuorenjuuri, M. 1967. *Sauna kautta aikojen*. Helsinki: Otava.

- Winter, H. 1940. Saunatietoutta kahden vuosituhannen ajalta. H.J. Viherjuuri (toim.) *Sauna-kirja: Saunaa käsitteleviä kirjoitelmia*: 22–45. Helsinki: Otava.
- Želtov, A.A. [Желтов, А.А.] 2004a. Бани и банные традиции Северной и Центральной России. В.А. Липинская (отв. ред.) *Баня и печь в русской народной традиции: Глава I*: 14–67. Москва: Intrada.
- Želtov, A.A. [Желтов, А.А.] 2004b. Русская баня и старинный северный быт. И.В. Власова (отв. ред.) *Русский Север: Этническая история и народная культура XII–XX века*: 280–300. Москва: Наука.

Arja Ahlqvist
FL, vapaa tutkija
arja.ahlqvist@saunalahti.fi

Loppuviitteet

- 1 Tämä kirjoitus mukailee Zoom-esitystäni ”Sauninon saunat”, jonka pidin professori Larisa Leisiön (Itä-Suomen yliopisto) 60-vuotisjuhlaseminaarissa lokakuussa 2022.
- 2 Vastaavasti esimerkiksi 800-luvulle ajoitettu, Laatokan etelärannan kaivauksista löydetty hirsirakennus on saattanut olla sekä asunto että sauna (Helamaa 2000: 116).
- 3 Suomalaista saunaa käsittelevän kirjallisuuden joukossa on paljon ns. tunnelmakirjallisuutta. Laajoissa teoksissa tuodaan poikkeuksetta esiin myös saunan tutkimushistoriaa, minkä osalta voi viitata vaikkapa historioitsija Tuomo Särkikosken (2012) tai tietokirjailijoiden Satu Laatikainen (2019) ja Heikki K. Lyytinen (2020) teoksiin.
- 4 Uunissa kylpeminen on oma erityinen kysymyksensä, jota ei tässä käsitellä. Huomautettakoon kuitenkin, että esimerkiksi Vologdan kuvernementin Kadnikovin piirikunta luetaan niiden seutujen joukkoon, joissa perinteisesti peseydyttiin uunissa (Želtov 2004a: 42). Silti niin täältä kuin muutoinkin Vologdan alueelta on tallennettu runsaasti häätapoihin liittyvää saunafolklorea (ks. Makašina 2004: 199–235).
- 5 A. A. Želtovin (2004b) julkaiseman tekstin kanssa käy pitkälti yksiin L. I. Nikonovan & I. A. Kandrinan teoksen (2003: 6–7, 9, 15) historiaosuuden usea pitkä kappale. Niiden yhteydessä on viittaus ”Russkij Sever”-kirjaan, jonka painovuodeksi on merkitty 2002. Kyseisestä teoksesta näyttäisi olevan kaksi painosta: vuoden 2004 lisäksi painos vuodelta 2001. Nikonovan ja Kandrinan teoksen viittaukset ovat ilman tekijätietoa, eikä teosta myöskään löydy kirjallisuusluettelosta. Vuoden 2001 painokseen kuitenkin viitataan toisessa yhteydessä (Nikonova & Kandrina 2003: 14).
- 6 Ilmiölle voi havaita vähäisiä vertailukoh-
tia karjalaisen saunan alueelta (ks. Ivanova 2016: 35–36, valokuvaliite/Megrega).